

249

Gyermekek a XV. század végén, Hans Burgmayer fametszete (Molnár János reprodukciói)

A gyermek jogállása — a „törvénytelen” gyerek

A gyermek helyzetét már születése meghatározta. Mégpedig azzal: ki kinek a magzataként látta meg a napvilágot? A régi világ gyermekeinek helyzetét éppen úgy a *származás rendje* határozta meg, mint ahogyan a származásrend volt magának a társadalomnak is egyik meghatározója, jellemzője. A nemesember gyermeke nemesnek, a polgáré polgárnak, a paraszté — jobbágyé — jobbágyanak született.

Buda városának régi Jogkönyve — amely még a XIV. században keletkezett —, követve mintaképeit, a német városok jogkönyveit, már akkor megméri az újszülöttest, amikor az a világra jön. És jaj neki, ha könnyűnek — „törvénytelennek” — találják!

Hát mi volt ez a „törvénytelen-ség”? Amelynek árnyai jogrendszerünknek nem egy középkori csökevényével együtt egészen a felszabadulásig visszakisértettek.

A középkor törvénykönyvei szívesen bújtak a biblia háta mögé. A hűbériség, a származásrend jogtudósai szívesen takaróztak ó- és újszövetségi idézetekkel. Ez egybevágott az „Isten kegyelméből való” hűbéri rend örök és változtathatatlan mivoltának tanával. A gyermek „törvényes” vagy „törvénytelen” helyzete megítélésénél szívesen hivatkoztak az Ószövetség Mózesére. Szerinte Isten azt mondta légyen a — szolgálólányával, Hágárral — fiat nemző Ábrahámnak:

„... taszítsd el magadtól a cselédet, Hágárt, ífával (t. i. fiatokkal), Iszmáállal együtt... a cseléd fia ne úgy örököljön, mint a törvényes fiú...”

A Budai Jogkönyvnek a törvénytelen gyermekekről írott szöveges része elveszett, csak a fejezetcím maradt meg. De az országos törvény, meg a többi magyarországi — részben német — városé, jó tükre a Budán-Pesten volt viszonyoknak is. Ezek szerint az a gyerek, akinek szülei nem kötöttek házasságot, törvényen kívül áll. Az ilyen gyerek — ha felnő —, nem nyerheti el a város polgárjogát. Törvényes születésű személlyel nem köthet házasságot. Az ilyen nem örökölheti szülei vagyonát. (A híres Szász-tükör még azt is tiltja, hogy azokat a házasságon kívül született gyermekeket, kiknek szülei utóbb összeházasodtak, törvényesnek tekintsék.)

Persze, a törvénytelen gyerekekre is az vonatkozik, amit Temesvári Pelbárt — XV. század végi budai prédikátor — a gazdagok bűneire mondott: a

Zolnay László

Pest-budai gyermekek a régi világban

Hová lettek a régi, hajdanvolt gyerkőcök? Mi lett a soruk? Nyilván felnőttek. Éltek — és régesrég meghaltak. Rég meghaltak már azok is, akik ifjúságuknak évadján látták őket. Meg azok is, akik elsiratták őket.

Nem is ilyen meddő, elégikus merengésnek szánám ezt az elmélkedést. Inkább eszméltetőnek: milyen volt a gyermek hely-

zete a régi világban? Milyen volt szerepe, erkölcsi rangja, joga? Milyen gond övezte a néhai emberpalántákat? Azokat, akik a világot — a szónak egészen *szoros* értelmében — mindig csak lentről, *alulról* látták! (Úgy, mint a szónak tágabb értelmében a szegények, a társadalmon kívüliek.) Milyenek voltak ezek a gyerekek, akiknek szemmagassága a fel-

nőtteknek mindössze legfeljebb az öve-táját verte? S az asztaloknak lapját nem fentről, hanem alulról szemlélték. Látnivaló, hogy a régi gyermekek életének történetét korántsem meríti ki az *oktatás* története. De még a *nevelés* sem. Holott pedig a nevelés fogalomköre jócskán nagyobb, mint az oktatásé, a tanulásé.

nagy dögök átszakítják a törvény pókhálóját. A kis legyecskék fennakadnak benne! I. Károly királyunk (1308–42) törvénytelen fiából, Kálmánból győri püspököt kreált. Mátyás király pedig — házasságon kívül született — egyetlen fiát, Corvin Jánost nemcsak hercegi rangra emelte, de megeskette Bakócz érseket s az ország báróit: királyt csinálnak János hercegből, Mátyás holta után. (Mondani sem kell, hogy szegény János herceget cserbenhagyták az esküdözők.) És csak egyetlen külföldi példa: a világszép Lucrezia Borgia (1480–1519), a ferrarai uralkodóherceg felesége — a mi Estei Hippolitunknak, a „gyermekprimásnak” sógorasszonya — magának a római pápának, VI. Sándornak volt „törvénytelen” lánya.

Amúgy a (törvényes) gyermek felett nagykorúságáig a feltétlen hatalmat a szülők gyakorolták. Nálunk a „törvényes kor”, a nagykorúság — a legitima aetas — fiúnál a 14, lánynál a 12 év volt. (A nagykorúság határát a századok során mindinkább emelték. A XIX. századra 24. életéve betöltése napján vált az ifjú nagykorúvá.) Országos törvényeinket erősítették a régi városi törvények azzal, hogy kimondották: a gyermek szülei nélkül semmilyen érvényes jognyilatkozatot nem tehet. Önálló akaratnyilvánítása nincs. Szülei hozzájárulása nélkül házasságot — nagykorúsága eléréseig — nem köthet. Az árvákat a család gyámolítja. Ha gyámkodásra alkalmas családtagjuk nincs, gyámságukról a városi magisztrátus gondoskodik. Tankötelettség nincs.

A tanulás: kitörés az osztálykorlátok közül

A hűbéri világnak, a rendiségnek osztályhatárai merevek voltak. Ám ezeken a határokon, kerítéseken minden időben akadtak kisajtók. A merev, változtathatatlan tünő osztályrenden a — középkori műveltség egészét átkaroló s monopolizáló — egyház ütötte az egyik rést. A pap ugyanis — személyére nézve, akárha jobbágyivadék is — nemes. Az egyház pedig — nálunk a XI. század kezdetétől fogva — keresi, s igyekszik pappá nevelni a tehetséges gyermekeket. Gellért csanádi püspöknek, a budai Gellérthegy mártírjának (1046) életírásában ezt olvassuk:

„... a püspöknek nagy gondja vala a *szegény tanuló* ügyére. A kis gyerekeket házához hozták (a szülők) s beadták őket az iskolába. Itt azután éjt nappallá téve tanították őket. A csanádi iskolának harminc diákja idővel az olva-

Írástudó Sixtus esztergomi kanonok pecsétjén (1270 körül)

sásnak s éneklésnek olyan jeles tudója lett, hogy a püspök úr felszentelte és kanonokká tette őket. És küld vala a *Dunán túlra* is követeket és gyűjti vala a tanulókat...”

A kizsákmányoltságból való kitörésnek ez a módja — a tanulás, a papi pálya — éppen olyan rögzös útja volt a szegény ifjúnak, mint a másik út: a rendszerint

földdel, nemesi kiváltsággal jutalmazott katonáskodás.

A tanuláshoz azonban nem volt elég a diák tehetsége s a tanító készsége. Szolgai rendű, jobbágyi gyermek taníttatásához a földesúr hozzájárulása is kellett. A Kálmán király (1095–1116) korában tartott esztergomi zsinat világosan megmondja: a szolgáló nép fiai közül, urának tudta és akarata

nélkül senkit sem szabad oktatni, vagy klérikusá tenni. Ez az elv — a földesúri hozzájárulás — a földesúr szempontjából igen kényelmes volt. Hiszen ebben a korban, a XI–XII. században nem a föld kevés, hanem az ember. Ha pedig a szolga gyermeke papnak megy, a földesúr — mintegy a gyermeknek *tulajdonosa* — munkaerőt veszít.